

23 Het observatieplan

1 Inleiding

Observeren kan je helpen bij het oplossen van problemen van een cliënt of in een groep. Het helpt je om juiste beslissingen te nemen. Observeren doe je niet zomaar. Je doet dat in overleg met je leidinggevende, eventueel de cliënt of diens ouders/verzorgers. Als alle partijen het met elkaar eens dat er een observatie uitgevoerd moet worden, dan begin je met het maken van een observatieplan.

In dit thema lees je hoe je dat kunt doen.

2 Het observatieplan

Observeren is een doelgerichte activiteit. Om doelgericht te kunnen werken, moet je precies weten wát je wilt doen en hóe je dat wilt doen. Dat verwoord je in een observatieplan. Het observatieplan bevat de volgende stappen.

-
- Het observatieplan:**
- 1 bepaal de beginsituatie
 - 2 verzamel achtergrondgegevens
 - 3 bepaal het doel en de doelgroep
 - 4 maak observatievragen
 - 5 kies een manier van registreren
 - 6 bepaal de observatiesituaties
 - 7 stel de observatiedata en tijdstippen vast
 - 8 kies een manier van rapporteren
- 1

Stap 1 Bepaal de beginsituatie

Voordat je begint met observeren, vraag je je af wat je gaat observeren en van welke situatie of welk probleem je uitgaat. Dit schrijf je kort maar helder op.

Stap 2 Verzamel de achtergrondgegevens

Je verzamelt alle gegevens die nodig kunnen zijn. Dat kan naast de naam en leeftijd veel meer zijn. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de gezinssituatie, de omstandigheden binnen de groep en de tijdstippen waarop de persoon aanwezig is.

Stap 3 Bepaal het doel en de doelgroep

Je schrijft altijd op wie je gaat observeren en met welk doel. Het doel moet duidelijk zijn en mag geen vragen meer oproepen. Als je opschrijft: 'ik wil weten of Anne de raad van de logopediste opvolgt', dan lijkt dat een helder doel. Toch is dat niet waar. Je moet hier ook nog in opnemen: 'Welke raad gaf de logopediste en wat moet Anne daarvoor doen?' Als je deze vragen beantwoord hebt, kun je je doel formuleren: 'Ik wil weten of Anne van 19.00-19.30 uur voor de handspiegel het uitspreken van de klinkers oefent.' De eerste formulering is voor meerdere uitleg vatbaar, de tweede niet.

De doelgroep bepalen is eenvoudiger. Je observeert over het algemeen een persoon alleen of in een groep. Je maakt het jezelf onnodig moeilijk door meerdere personen tegelijk te nemen als dat niet nodig is. Je kiest waar dat mogelijk is voor één persoon. Bijvoorbeeld: 'Ik wil weten op welke manier(en) Henk-Jan contact maakt met zijn groepsgenoten.' Als je hetzelfde ook van een andere bewoner wilt weten, dan doe je een tweede observatie.

In sommige situaties ontkom je er niet aan een groep mensen als doelgroep te nemen. Als er steeds ruzie ontstaat als vier bewoners bij elkaar zijn, dan wil je weten hoe die ruzies ontstaan. Je besluit dan van vier personen de communicatiepatronen en de gevolgen daarvan te beschrijven. Van tevoren moet je dan wel duidelijk hebben wat je onder communicatie verstaat en dat formuleren in concrete waarneembare termen. Dus niet: 'Ik wil weten of er gecommuniceerd wordt.' Maar: 'Ik wil weten hoe vaak er oogcontact is.'

Stap 4 Maak observatievragen

Als je besluit tot observatie over te gaan, dan stel je jezelf een aantal observatievragen. Deze kunnen je helpen enige structuur aan te brengen in de observatie.

Kim is 19 jaar. De laatste vier weken gedraagt zij zich ten opzichte van andere bewoners behoorlijk agressief. Woonbegeleidster Selma wil weten waar dit gedrag door veroorzaakt wordt.

Een aantal vragen die zij kan formuleren, zijn:

- Op welke momenten vertoont Kim dit gedrag?
- Wie of wat beïnvloedt Kims gedrag?
- Welk gedrag vertoont Kim precies?
- Hoe gedraagt Kim zich vlak vóór en ná haar agressieve bui?

Stap 5 Kies een manier van registreren

Als je de voorafgaande vier stappen gezet hebt, kun je bedenken op welke manier je wilt gaan registreren. De meest gebruikte manieren zijn de 'beschrijvende observatie' en het 'observatieschema'.

Twee manieren van registreren:

- beschrijvende observatie
- observatieschema

2

De beschrijvende observatie

Als je nog precies weet wat je zoekt, of als je zoveel mogelijk verschillende gegevens wilt verzamelen, dan kies je voor de beschrijvende observatie. Een beschrijvende observatie is een soort 'opstel' waarin je beschrijft wat je waarneemt.

Denk nog eens aan het voorbeeld van Kim. Selma wil weten waarom Kim zich ten opzichte van medebewoners zo agressief gedraagt. Ze kan niet zomaar een verklaring voor haar gedrag geven en ze heeft ook geen idee wat de oorzaak is. Omdat ze niet precies weet waar ze het moet zoeken, kiest ze in eerste instantie voor de beschrijvende observatie. Ze schrijft dan alles op wat haar opvalt. Bij de uitwerking van de gegevens kijkt Selma wat geschrappt en wat opgeschreven kan worden.

De beschrijvende observatie heeft verschillende voordelen:

- Je kunt alles opschrijven wat je opvalt.
- Je krijgt zodoende erg veel informatie. Er komen dan vragen aan de orde, als: wat werd er gedaan, wat werd er gezegd, wie neemt initiatief, hoe vaak vindt iets plaats?
- Je krijgt door de uitgebreide registratie beter zicht op het geheel; groepsprocessen worden dan bijvoorbeeld duidelijker.

Er zitten ook nadelen aan de beschrijvende observatie:

- Het registreren en uitwerken kost veel tijd.
- Door de flinke hoeveelheid informatie zijn de verschillende beschrijvende rapporten moeilijk met elkaar te vergelijken.
- De manier van observeren is meestal subjectief.

Het observatieschema

Het observatieschema heeft vaak de vorm van een aankruis- of vragenlijst. Je kruist aan welk gedrag of welke handeling je waarneemt. Je vult data of tijdstippen in van het waargenomen gedrag of je beantwoordt de vragen. Bij een observatieschema weet je van tevoren al op welk soort gedrag je gaat letten. Vervolgens noteer je of dat gedrag zich voordoet. Wil je goed gebruik kunnen maken van een observatieschema dan moet je dus exact weten waar je naar op zoek bent.

Soms moet je zelf het observatieschema opstellen of een bestaand schema aanpassen. Soms kun je volstaan met het invullen van een vaste lijst. Wat je kiest hangt af van het doel dat je hebt geformuleerd. Wil je bij een baby de algemene lichamelijke ontwikkeling observeren en bijhouden wat hij kan in welke maand, dan kun je over het algemeen volstaan met het invullen van een bestaande lijst waarop algemene ontwikkelingen aan de orde komen. Heb je echter het vermoeden dat een baby achterloopt in zijn ontwikkeling, dan kan het nodig zijn een lijst met specifieke vragen op te stellen of een soortgelijke lijst aan te passen.

Twee voorbeelden van mogelijke observatieschema's.

Voorbeeldschema 1

Naam:..... Datum Tijd.....

Verblijf in woonkamer

- Zoekt uit zichzelf non-verbaal contact met medebewoner
- Zoekt uit zichzelf verbaal contact met medebewoner
- Zoekt uit zichzelf non-verbaal contact met groepsleiding
- Zoekt uit zichzelf verbaal contact met groepsleiding
- Reageert op non-verbale signalen van anderen
- Reageert op verbale signalen van anderen
- Zoekt speciale persoon/personen in de groep op
- Houdt afstand van de rest van de groep
- Reageert emotioneel na tussenkomst van anderen

Voorbeeldschema 2

Naam:..... Datum Tijd.....

Activiteiten

- Welke activiteiten doet hij/zij?
- Heeft hij/zij voorkeur voor één of meerdere activiteiten?
- Is hij/zij geconcentreerd bezig met de activiteit?
- Waar richt hij/zij de aandacht op als met de activiteit gebroken wordt?

Groep

- Zoekt hij/zij aansluiting met anderen?
- Heeft hij/zij speciale vrienden/vriendinnen in de groep?
- Kan hij/zij goed communiceren met de groep?
- Waaruit blijkt dat?
- Heeft hij/zij een plaats in de groep?

Ook aan een observatieschema zijn voordelen verbonden:

- Het werkt redelijk eenvoudig en snel, je kunt registreren terwijl je werkt.
- Lijsten die op verschillende tijdstippen zijn ingevuld, zijn makkelijk met elkaar te vergelijken.
- Verandering in gedrag kun je snel zien door de overzichtelijke en makkelijke registratie.
- Het is behoorlijk objectief.

Maar er zijn ook nadelen aan een observatieschema:

- Je kunt alleen datgene registreren wat in het schema voorkomt. Je kunt wel verandering zien, maar hoe die verandering tot stand is gekomen niet. Hoe mensen met elkaar omgaan, hoe communicatie verloopt bijvoorbeeld, kun je niet registreren.
- Je krijgt geen inzicht in processen, bijvoorbeeld wat er aan een ruzie vooraf ging en wat er daarna gebeurde.
- De observatie heeft zich beperkt tot een aantal punten, het zicht op het geheel gaat daardoor verloren.

Stap 6 Bepaal de observatiemethode

Het kan van belang zijn dezelfde persoon in verschillende situaties te observeren. In het voorbeeld van Henk-Jan is dat ook het geval. Zijn gedrag valt Selma op. Ze heeft het vermoeden dat hij zich in de ene situatie anders gedraagt dan in de andere. Maar of dat ook werkelijk zo is en wat daarvan de oorzaak zou kunnen zijn, weet ze nog niet. Als Selma ervoor kiest om op verschillende tijdstippen en in verschillende situaties te observeren, dan kan ze de gegevens met elkaar vergelijken. Zo kan ze bijvoorbeeld tot de conclusie komen dat hij steeds emotioneel reageert als hij samen met Anne is.

Stap 7 Bepaal de observatiedata en – tijdstippen

In het geval van Henk-Jan zal Selma vaker dan één keer observeren. Als zij een redelijk inzicht wil krijgen in de situatie of het probleem van Henk-Jan dan moet zij verschillende situaties met elkaar kunnen vergelijken. Selma kan ervoor kiezen om steeds verschillende situaties of steeds dezelfde situatie maar op verschillende tijdstippen te observeren. Het hangt helemaal af van het soort probleem hoe vaak dat uiteindelijk is.

Ook de duur van de observatie moet vermeld worden. Hoe vaak observeer je en hoe lang achtereen? Wil je inzicht krijgen in het proces van een handeling, dan kies je ervoor gedurende meerdere minuten achtereen te observeren. Dat wordt ook wel ‘continue observeren’ genoemd. Een voordeel is dat je veel informatie over de gehele situatie krijgt. Een nadeel is dat het erg veel tijd kost.

Als Selma bijvoorbeeld wil weten of bepaalde gedragingen voorkomen, dan kan het voldoende zijn dat ze gedurende de gehele dag om het half uur een minuutje observeert. Je observeert dan met 'tijdsintervallen'. Voordelen hiervan zijn dat het weinig tijd kost en dat je kunt observeren tussen de andere werkzaamheden door. Een nadeel is dat je het gedrag niet ziet in relatie tot het geheel omdat je maar een heel klein deel van het geheel observeert.

Soms hoeft je alleen een bepaalde gebeurtenis of situatie te observeren. Je wilt bijvoorbeeld weten hoelang iemand geconcentreerd met een bepaalde activiteit bezig kan zijn. Je observeert dan zolang de bewoner geconcentreerd bezig is. Dit laatste noemen we ook wel 'event-sampling'.

Stap 8 Kies een manier van rapporteren

Nadat je alle gegevens hebt geregistreerd, moet je ze interpreteren. Oftewel, je gaat een betekenis geven aan dat wat je hebt waargenomen. Vervolgens kies je op welke manier je de conclusies, aanbevelingen of voorstellen wilt rapporteren. Ook is het belangrijk te weten aan wie je rapporteert. Je moet immers altijd rekening houden met je doelgroep. Daardoor zal een rapportage aan ouders er anders uitzien dan een rapportage aan de (ortho)pedagoog. De keuze voor de manier van rapporteren wordt al gemaakt voordat je met het observeren begint.